

Dorota Degen

Polityka
wydawnicza
w sferze nauki
w latach
1944–1959

Wydawnictwo Naukowe Uniwersytetu Mikołaja Kopernika
Toruń 2014

Recenzenci

dr hab. Grażyna Wrona, prof. UP

prof. dr hab. Piotr Hübner

Opracowanie redakcyjne i korekta

Magdalena Prokopowicz

Projekt okładki

Monika Pest

Na okładce wykorzystano pracę:

© aPERFECT – Fotolia.com

ISBN 978-83-231-3170-0

Copyright © by Wydawnictwo Naukowe

Uniwersytetu Mikołaja Kopernika

Toruń 2014

WYDAWNICTWO NAUKOWE

UNIwersytetu MIKOŁAJA KOPERNIKA

Redakcja: ul. Gagarina 5, 87-100 Toruń

tel. (56) 611 42 95, fax (56) 611 47 05

e-mail: wydawnictwo@umk.pl

Dystrybucja: ul. Reja 25, 87-100 Toruń

tel./fax (56) 611 42 38

e-mail: books@umk.pl

www.wydawnictwoumk.pl

Druk i oprawa: Drukarnia WN UMK

ul. Gagarina 5, 87-100 Toruń

Spis treści

Wprowadzenie	7
---------------------------	---

Rozdział I

Tradycje naukowego ruchu wydawniczego i koncepcje powojennej polityki wydawniczej	13
---	----

1. Aktywność publikacyjna w sferze nauki w II Rzeczypospolitej .....
2. Książka naukowa w okresie okupacji .....
3. Pierwsze inicjatywy wydawnicze środowiska naukowego ..
4. Udział administracji państwowej w kształtowaniu podstaw systemu publikowania w nauce .....
5. Jerzy Borejsza – człowiek instytucja .....

Rozdział II

Budowa polityki naukowej wobec wydawnictw (1949–1952) ...	89
1. Ramy organizacyjne systemu publikowania w nauce	89
2. Proces zawłaszczania układu wydawniczego	111
3. Miejsce wydawnictw naukowych w nowej formule organizacji nauki	123
4. Adam Bromberg – socjalistyczny menadżer	142

Rozdział III

Utrwalenie nowego modelu polityki wydawniczej w latach 1953–1959	151
1. Realia działalności wydawniczej	151
2. Centralna pozycja Polskiej Akademii Nauk w systemie publikacyjnym	167
3. Obraz i skutki wprowadzonych zmian dla nauki	179
4. Instytucjonalizacja polityki wydawniczej (1956–1959) . . .	196
5. Eugenia Krassowska – człowiek systemu	216

Zakończenie

Modele i trendy realizacyjne w polityce wydawniczej w latach 1944–1959	221
---	-----

Wykaz źródeł i opracowań	233
---	------------

A. Źródła	233
---------------------	-----

B. Opracowania	237
--------------------------	-----

Spis tabel	249
-----------------------------	------------

Spis wykresów	251
--------------------------------	------------

Indeks osobowy	253
---------------------------------	------------

Publishing policy in research in 1944–1959. Summary	259
--	------------

Wprowadzenie

Obawy przed rządową polityką naukową wyrażał Władysław Kopczyński już w trakcie obrad II Zjazdu Nauki Polskiej w 1927 roku takimi słowami: „Nauka od państwa potrzebuje tylko wolności i środków, nie zaś kierownictwa”¹. Stało się jednak inaczej i klimat swobody intelektualnej na wiele lat zginął bezpowrotnie... Okres powojenny przyniósł bowiem zmiany geopolityczne, które rozpoczęły proces przemian we wszystkich sferach życia. Szczególną rolę w kreowaniu rzeczywistości i „nowego człowieka” przypisywano nauce ujętej jako struktury organizacyjne i jej wytworom – publikacjom. Zmiany objęły w pierwszej kolejności wymiar instytucjonalny, choć ich celem najważniejszym było kształtowanie twórczości według schematów myśli marksistowskiej.

Wprowadzony w tytule pracy termin „polityka wydawnicza” nie jest jednoznaczny. W 1967 roku Leon Marszałek uznał, że stanowi ona „element polityki kulturalnej państwa”, jest związana z „polityką państwa w zakresie rozwoju nauki i oświaty”. W związku z tym budzi zainteresowanie „polityków i organizatorów wszystkich dziedzin życia politycznego, gospodarczego, kulturalnego”². Taka definicja uwzględniała uniezależnienie działalności wydawniczej od rynku, co

---

¹ Cyt. za: P. Hübner, *Polityka naukowa w Polsce w latach 1944–1953. Geneza systemu*, t. 1, Wrocław–Warszawa–Kraków 1992, s. 11.

² Wszystkie cytaty za L. Marszałek, *Co to jest polityka wydawnicza?*, „Biuletyn PTWK” 1967, nr 3, s. 3–4.

było zgodne z powojennym kursem politycznym i zdominowaniem mechanizmów produkcji i obiegu książek przez czynnik polityczny. W okresie powojennym była to jeszcze polityka wobec wydawców rozumiana instrumentalnie i podlegająca mechanizmom dalekim od tych typowych dla rynku książki, który rozwija się w sytuacji „wolności” wynikającej z naturalnej dla książki swobodnej inicjatywy wydawniczej i wolnej konkurencji. Od 1944 roku nowy kontekst tworzyły przesłanki leżące u podstawy polityki wydawniczej – optymalne zaspokojenie potrzeb wszystkich środowisk w zakresie wydawnictw, publikowanie wszystkich prac polskich i zagranicznych autorów o wysokich walorach naukowych, artystycznych i wychowawczych (ogłaszanych w nakładach umożliwiającym dostęp do nich wszystkim zainteresowanym) oraz przeciwdziałanie wydawaniu książek szkodliwych³. Zadanie ostatnie świadczyło o przekroczeniu granic, jakie wyznaczała cenzura.

Polityka wkraczała w proces formowania treści utworu. Dotyczyło to szczególnie literatury beletrystycznej czy popularnonaukowej. Jerzy Andrzejewski w książce *Partia i twórczość pisarza* propagował dwie drogi „do partyjności, do partyjnej postawy wobec życia”⁴. Pierwsza to „coraz jaśniej rozumieć cele klasy robotniczej”, druga „byłaby drogą odejścia od idealistycznego poglądu na świat i przyjęcia marksistowskiej, naukowej oceny obiektywnej rzeczywistości”⁵. Stefan Dybowski, minister kultury i sztuki (8 II 1947–20 X 1952) w pracy *Problemy rewolucji kulturalnej w Polsce Ludowej* wskazywał na umasowienia „produkcji wydawniczej”: do 1951 roku łącznie ukazało się 32 813 tytułów o łącznym nakładzie ponad 510 mln egzemplarzy⁶. Według ministra „książka stała się dziś dla nas najbar-

---

³ C. Dejnarowicz, *Literatura naukowa – uczeni – wydawcy*, Warszawa 1980, s. 273.

⁴ J. Andrzejewski, *Partia i twórczość pisarza*, Warszawa 1952, s. 120.

⁵ Tamże.

⁶ S. Dybowski, *Problemy rewolucji kulturalnej w Polsce Ludowej*, Warszawa 1951, s. 65.

dziej skutecznym orężem, niezawodnym sprzymierzeńcem, docierającym wszędzie, osłabiającym, dezorganizującym, rozbrajającym i unieszkodliwiającym wroga klasowego”⁷.

Praca ta z założenia nie jest typową syntezą historyczną, służy uogólnieniu dotychczasowych ustaleń i scaleniu zagadnień funkcjonujących do tej pory w literaturze przedmiotu artykułowanej rozdzielnie w kwestiach organizacji nauki i ruchu wydawniczego. Przyjęty mariaż pozwala na przyjrzenie się z innej niż dotąd strony układowi wydawniczemu, rozumianemu jako struktura instytucjonalna determinująca proces produkcji i obiegu książki, w tym przypadku naukowej. To szczególnie ciekawy problem, zważywszy na to, że działalność wydawnicza w sferze nauki stanowi najmniej poznany aspekt polityki wydawniczej w Polsce po 1944 roku.

Celem pracy jest ukazanie mechanizmów i dróg przekształcania tradycyjnego układu wydawniczego w sferze nauki, z uwzględnieniem wpływu doraźnych potrzeb politycznych, wynikających z promowanej ideologii marksistowskiej. Przywołane fakty, ale przede wszystkim poglądy uczestników tych wydarzeń, zaistniałe zjawiska i procesy – z zasady trudne do uchwycenia w dokumentach urzędowych – stanowiły podstawę wniosku i wskazania czynników, które ukształtowały nowy model zorganizowanej polityki wydawniczej, zmierzającej do organizacji „produkcji” pod „opieką” cenzury i na bazie politycznych zamówień. W tym układzie ofertę wydawniczą weryfikował nie rynek czytelników (oparty na realnych potrzebach środowiska), lecz administrator powołany z inicjatywy partii i pracujący pod jej nadzorem.

W pracy przyjęto układ problemowo-chronologiczny, który ma służyć wyróżnieniu kontekstu polityczno-ideologicznego w formowaniu powojennego układu wydawniczego. Analizą objęte zostały trzy procesy: kształtowania koncepcji powojennej polityki wydawniczej, zawłaszczania systemu przez nowe władze i konstruowa-

---

⁷ Tamże, s. 68.

nia podwalin nowych rozwiązań oraz wdrażania nowej polityki wydawniczej. Uzupełnieniem każdej części pracy są podrozdziały prezentujące sylwetki osób, które znacząco wpłynęły na kształt polityki wydawniczej. Są oni „metaforą” przedstawionych zjawisk i wydarzeń, pokazują ewolucję w myśleniu ludzi odpowiadających za sprawy książki w Polsce lat powojennych.

Podstawę źródłową pracy stanowią materiały archiwalne centralnych urzędów administracji państwowej uczestniczących w przebudowie układu wydawniczego oraz akta organów partyjnych. Przechowywane obecnie w zasobie Archiwum Akt Nowych w Warszawie, zostały wytworzone przez Ministerstwo Oświaty, Ministerstwo Szkolnictwa Wyższego, Centralny Urząd Planowania, Centralny Urząd Wydawnictw, Przemysłu Graficznego i Księgarstwa oraz Komitet Centralny Polskiej Zjednoczonej Partii Robotniczej⁸. Przeprowadzono także kwerendy w zasobach części archiwów naukowych: Archiwum Polskiej Akademii Nauk⁹ – w materiałach Komisji Organizacyjnej PAN, I Kongresu Nauki Polskiej, Archiwum Uniwersytetu Jagiellońskiego¹⁰ i Archiwum Uniwersytetu Marii Curie-Skłodowskiej¹¹. Realizacja badań nad polityką wydawniczą nie byłaby możliwa bez kwerendy w zasobie archiwum bieżącego

---

⁸ Archiwum Akt Nowych w Warszawie [dale cyt.: AAN] – zespoły archiwalne: *Ministerstwo Oświaty w Warszawie [1944] 1945–1966*; AAN, *Ministerstwo Szkolnictwa Wyższego w Warszawie [1946–1949] 1950–1967*; AAN, *Centralny Urząd Planowania w Warszawie 1945–1949 [1950]*; AAN, *Centralny Urząd Wydawnictw, Przemysłu Graficznego i Księgarstwa w Warszawie [1949–1950] 1951–1956 [1957]*; AAN, *Polska Zjednoczona Partia Robotnicza. Komitet Centralny w Warszawie [1905–1947] 1948–1990*.

⁹ Archiwum Polskiej Akademii Nauk w Warszawie [dalej cyt.: APAN], *Komisja Organizacyjna Polskiej Akademii Nauk*; APAN, *I Kongres Nauki Polskiej*; APAN, *Materiały Bolesława Olszewicza*.

¹⁰ Archiwum Uniwersytetu Jagiellońskiego w Krakowie, *Dział Wydawnictw*.

¹¹ Archiwum Uniwersytetu Marii Curie-Skłodowskiej w Lublinie, *Materiały dotyczące działalności wydawniczej (w trakcie opracowania)*.

najważniejszego przez lata wydawnictwa naukowego w Polsce – Państwowego Wydawnictwa Naukowego¹².

Pomimo bogactwa literatury przedmiotu, piśmiennictwo poświęcone genezie i formowaniu socjalistycznego układu wydawniczego jest dość skromne. Do wydanych przed 1989 rokiem publikacji z tego zakresu zaliczyć można prace Adama Bromberga¹³ oraz niewychodzące poza przyjęte przez niego ustalenia drobne opracowania Witolda Stankiewicza i Stanisława Siekierskiego¹⁴ oraz Leona Marszałka¹⁵. Wśród prac opublikowanych w końcu XX wieku na pierwsze miejsce bezwzględnie wysuwają się syntezy Stanisława A. Kondka, który jako pierwszy podjął się oceny trudnego dla rynku książki okresu pierwszych lat Polski Ludowej¹⁶.

Mimo że bez większego problemu odnajdziemy ogólne informacje statystyczne dotyczące sektora publikacji naukowych¹⁷, to

---

¹² Stan opracowania zasobu tego archiwum zmuszał do przywoływania konkretnych jednostek archiwalnych, których zawartość w większości pozbawiona była numeracji kart. W związku z tym w rozprawie wykorzystano jednostki pt. CKW; Drukarnie Naukowe; Dział Skryptów; I Kongres Nauki Polskiej; Polska Akademia Nauk; Projekty schematów, zarządzeń, etatów PWN (materiały archiwalne); Protokoły redakcyjne; Regulaminy; Zarządzenia Dyrektora PWN; Zarządzenia o skryptach. Kopie wykorzystanych archiwaliów zachowane w archiwum osobistym autorki.

¹³ W tym wypadku przede wszystkim chodzi o dwukrotnie wydawaną (w 1958 i 1966 roku) syntezę, której tytuł rozpoczyna się od zwrotu „Książki i wydawcy”. Tu wykorzystano jej drugie wydanie, A. Bromberg, *Książki i wydawcy. Ruch wydawniczy w Polsce Ludowej w latach 1944–1964*, Warszawa 1966.

¹⁴ W. Stankiewicz, S. Siekierski, *Kształtowanie się polityki wydawniczej w minionym trzydziestoleciu*, „Rocznik Biblioteki Narodowej” 1974, t. 10, s. 77–105.

¹⁵ L. Marszałek, *25 lat rozwoju ruchu wydawniczego w Polsce Ludowej*, „Biuletyn PTWK” 1970, nr 1, s. 1–22 oraz tenże, *Co to jest polityka wydawnicza...*, s. 1–21.

¹⁶ S. A. Kondek, *Władza i wydawcy. Polityczne uwarunkowania produkcji książek w Polsce w latach 1944–1949*, Warszawa 1993; tenże, *Papierowa rewolucja. Oficjalny obieg książek w Polsce w latach 1948–1955*, Warszawa 1999.

¹⁷ *Ruch wydawniczy w latach 1944–1953. Próba charakterystyki statystyczno-bibliograficznej*, oprac. A. Klimowicz, Warszawa 1954; *Produkcja wydawnicza w latach 1944–1953 w liczbach*, oprac. pod kier. M. Czarnowskiej, Warszawa 1954; M. Czarnowska, *Książka w Polsce Ludowej. Statystyczna analiza ruchu wydaw-*

brak jest szerszych opracowań traktujących o kwestiach organizacji działalności wydawniczej w tej sferze oraz prac poświęconych realizacji procesu wydawniczego poszczególnych typów publikacji naukowych¹⁸.

Dla zrozumienia zmian w organizacji nauki posłużyły przede wszystkim prace Piotra Hübnera, w tym dwutomowa *Polityka naukowa w Polsce w latach 1944–1953*¹⁹.

Władze partyjno-państwowe wraz z utworzeniem Polskiej Akademii Nauk przejęły w 1951 roku w całości kontrolę nad środowiskiem uczonych poprzez zapewnienie sobie prawa decyzji na wszystkich etapach pracy naukowej. Z natury rzeczy najsłabiej wypadła kontrola warsztatu uczonego, znaczące były natomiast działania wobec instytucjonalnego miejsca jego zatrudnienia. W tej rozprawie omówione zostały przede wszystkim decyzje, jakie zapadały w odniesieniu do ostatniej fazy: publikowania rezultatów pracy badawczej. Poza obszarem rozważań znalazły się również istotne, choć umocowane w innych strukturach instytucjonalnych, problemy funkcjonowania cenzury, aspekty czysto ekonomiczne czy te związane z propagowaniem publikacji naukowych.

---

niczego, „Rocznik Biblioteki Narodowej” 1966, t. 2, s. 140–160; też, *Dynamika ilościowego rozwoju książki polskiej 1944–1973*, [w:] *Ruch wydawniczy w liczbach 1944–1973. Zestawienie retrospektywne*, Warszawa 1974, s. 7–13.

¹⁸ Należą do nich monografia poświęcona PWN, D. Degen, *Miodowe miesiące... Początki Państwowego Wydawnictwa Naukowego (1951–1956)*, Toruń 2004 oraz nieco starsza synteza dotycząca Ossolineum: J. Albin, *Zakład Narodowy imienia Ossolińskich w latach 1946–1953*, Wrocław 1990.

¹⁹ P. Hübner, *Polityka naukowa w Polsce w latach 1944–1953. Geneza systemu*, t. 1–2, Wrocław–Warszawa–Kraków 1992. Poza tym: tenże, *Formowanie koncepcji Polskiej Akademii Nauk*, [w:] *Życie naukowe w Polsce w drugiej połowie XIX i w XX w. Organizacje i instytucje*, red. B. Jaczewski, Wrocław 1987, s. 313–341; tenże, *I Kongres Nauki Polskiej jako forma realizacji założeń polityki naukowej państwa ludowego*, Wrocław 1983; tenże, *Siła przeciw rozumowi... Losy Polskiej Akademii Umiejętności w latach 1939–1989*, Kraków 1994; tenże, *Stalinizacja polskiej nauki*, [w:] *Oblicza polskiego stalinizmu*, red. R. Sudziński, Włocławek 2000, s. 37–56; tenże, *Zwierciadło nauki. Mała encyklopedia polskiej nauki akademickiej*, Kraków 2013.